

# SŁOWNIK TERMINÓW LITERACKICH I INNYCH POJĘĆ

## A

**antropocentryzm** – człowiek w centrum zainteresowania filozofii i sztuki

**archetyp** – odwieczne, utrwalone przez mity wzorce ludzkich postaw i zachowań; niezmiennie tkwiące w ludzkiej świadomości i obecne w kulturze

**augustynizm** – kierunek filozoficzny wywodzący się od myśli św. Augustyna

**autentyzm** – prąd w dwudziestoleciu międzywojennym; założenia: współzależność życia i literatury, źródłem poetyckich inspiracji miało być autentyczne doświadczenie życiowe, tematem utworu – osobiste doznanie twórcy, poszukiwanie prawdy o życiu, brak hierarchii tematów, hasło prawdy artystycznej i życiowej

**awangarda** – prąd w dwudziestoleciu międzywojennym; założenia: sztuka terażniejszości, negacja tradycji, rezygnacja z poetyckich zwierzeń, tłumienie emocji, kontrolowanie wyobraźni przez rozum, inspiracja współczesną muzyką, nowe formy zapisu wiersza

## B

**ballada** – gatunek literacki wywodzący się ze średniowiecza (literatura celtycka, prowansalska, szkocka); łączy cechy liryki i epiki, wprowadzony jest nawet dialog; posiada narratora, akcję, świat przedstawiony i bohaterów; cechy: nastrój grozy, tajemniczości, fantastyki, irracjonalizm, ludowość, fantastyka; gatunek udoskonalony w epokach burzy i naporu (Goethe, Herder, Schiller) i romantyzmu (Adam Mickiewicz); funkcjonował jeszcze w literaturze wojny i okupacji – chociaż w odmiennym stylu (Krzysztof Kamil Baczyński)

**bergsonizm** – filozofia Henri Bergsona

**Burza i Napór** – epoka w dziejach literatury niemieckiej, poprzedzająca romantyzm, wyrastająca z buntu młodych intelektualistów wobec feudalizmu i skostniałej literatury (Klinger, Goethe, Schiller, Herder); niemiecki romantyzm wyrósł z ideologii tej krótkiej epoki

**byronizm** – od nazwiska lorda Byrona, postawa wobec życia i świata wzorowana na bohaterach dzieł Byrona, cechy: bunt wobec świata, cynizm, zerwanie z normami obyczajowymi, walka o wolność, znudzenie światem i życiem, wyobcowanie, samotność

## C

*chanson de geste* – pieśni o sławie, czynie rycerskim; gatunek literatury średniowiecznej

## D

**dadaizm** – prąd w dwudziestoleciu międzywojennym; założenia: nihilizm, prymitywizm, infantylizm, negacja i odwrócenie wartości, dziecięca spontaniczność, „dadaistyczne gaworzenie”, czarny humor

**dekadentyzm** – schyłkowość, postawa wzorowana na filozofii Schopenhauera; oparta na przekonaniu o bezsilności człowieka i nieuchronnym zmierzchu kultury i świata; utrata wiary w prawdy moralne i filozoficzne, w religię; poczucie niemocy i bezradności, brak woli do działania wynikający ze skrajnego pesymizmu, obawa przed nadchodzącym końcem wieku

## E

**egzotyzm** – fascynacja kulturą obcą Europejczykowi, ukazanie w dziele literackim i w dziele sztuki zainteresowania kulturą inną niż europejska; odmianą egzotyizmu są orientalizm, egzotyizm lokalny, rebarbaryzacja

**egzystencjalizm** – kierunek filozoficzny; filozofia bytu; zajmował się przede wszystkim problemami etycznymi i antropologicznymi, pojęciem istnienia i nicości; egzystencjalizm głosił przekonanie o absurdzie ludzkiego życia; ściśle związany z literaturą

**ekspresjonizm** – kierunek w sztuce początku XX wieku wyrastający z mistyczno-metafizycznej literatury, a także z psychoanalizy Freuda; ekspresjonizm zrywał z realizmem, nawiązywał do sztuk prymitywnych, do sztuki ludowej; ekspresjoniści inspirowali się gotykiem, manieryzmem, sztuką archaiczną; sięgali do ekstremalnych przeżyć, obłądu, melancholii; stosowali ostre kolory i surowe linie (Vincent van Gogh, Toulouse-Lautrec, Witkacy); w literaturze: prąd literacki powstały w Niemczech pod koniec XIX wieku jako jeden z modernistycznych i postromantycznych kierunków; cechy: kontrast, symbolizm, dynamizm, indywidualizm, emocjonalność, bogata metaforyka, fantastyka, operowanie groteską, technika oniryczna

**empiryzm** – kierunek w filozofii oświecenia; głosił, że prawdziwe poznanie oparte jest na doświadczeniu

**ewolucjonizm** – teoria Darwina, świat i człowiek powstał w procesie ewolucji

## F

**franciszkanyzm** – kierunek filozoficzny, postawa życiowa wywiedzione od św. Franciszka z Asyżu; umiłowanie natury, zwierząt, człowieka

**futuryzm** – prąd w okresie dwudziestolecia międzywojennego; założenia: negacja tradycji i przeszłości, nastawienie na przyszłość, zachwyty nowoczesnością, aktywizm, pochwała

agresji, kult przemocy, wojny, biologizmu, negacja psychologii, oryginalność jako kryterium wartości dzieła, negacja wszelkich zasad i reguł – również gramatycznych i ortograficznych, negacja norm obyczajowych, nowy język poetycki, rytmizacja wiersza

## G

**gongoryzm** – w literaturze hiszpańskiego baroku nurt nazwany tak od poezji Luisa de Góngory; cechy: neologizmy powstałe na bazie słownictwa greckiego i łacińskiego, rozbudowane metafory; udziwnienia stylu, zakłócające jasność odbioru, aluzyjność

**gotycyzm** – w literaturze i sztuce schyłku XVIII wieku i w XIX wieku nawiązywanie do średniowiecza jako epoki

**groteska** – kategoria estetyczna zakładająca deformację, udziwnienie, odrealnienie świata ukazywanego w dziele literackim (np. Witold Gombrowicz – *Ferdydurke*)

## H

**hagiografia** – w epoce średniowiecza literatura opisująca żywoty świętych; pisana według określonego schematu: cudowne narodziny świętego, pobożność od dzieciństwa (albo cudowne nawrócenie z drogi grzechu), przykładowe życie pełne wyrzeczeń i cudów, śmierć (często męczénka) i cuda dziejące się po śmierci przy grobie świętego

**hiperbola (przesadnia, wyolbrzymienie)** – trop stylistyczny polegający na przedstawieniu wydarzenia, zjawiska w sposób przesadny, wyolbrzymiający jego znaczenie, wielkość; hiperbola jest efektem współdziałania epitetu, metafory, peryfrazy, porównania, pytania retorycznego; występuje w literaturze wielu epok, w obrębie wielu gatunków, np. poezja barokowa, proza Żeromskiego

**historiozofia** – filozofia historii; filozofia dziejów; filozoficzne rozważania nad mechanizmem historii, jej prawami i sensem dziejów

**historyzm** – interpretowanie i ukazywanie rzeczywistości poprzez historię (np. w *Konradzie Wallenrodzie* średniowieczna historia jest maską dla mówienia o tragedii pokolenia spiskowców – dekabrystów – i konieczności walki metodami podstępny)

**humanizm** – prąd w epoce odrodzenia; hasło: *człowiekiem jestem i nic co ludzkie nie jest mi obce* (z Terencjusza)

## I

**imażynizm** – kierunek w poezji rosyjskiej po 1917 roku; środkiem wypowiedzi poetyckiej jest obraz, wiersz powstaje wokół metafory, bunt przeciw cywilizacji, przewaga wiersza wolnego

**impresjonizm** – (fr. *impression* – wrażenie) kierunek w sztuce, literaturze i muzyce końca XIX wieku, nazwa pochodzi od tytułu obrazu Claude'a Moneta *Impresja, wschód słońca*; założenia: opis ulotnych stanów psychicznych, wrażeń, indywidualnych przeżyć jednostki, operowanie kolorem i światłem; w prozie impresjonizm polegał na subiektywizowaniu narracji, podkreślaniu roli podświadomości bohatera, nadawaniu mu cech dekadentkich, stosowaniu monologu wewnętrznego i mowy pozornie zależnej; w malarstwie: ukazywanie ulotnej chwili, gra światła i koloru, zatarcie konturu, swobodna kompozycja, kolorowa płaszczyzna zamiast motywów przestrzennych, rezygnacja z trójwymiarowości

**ironia romantyczna** – koncepcja postawy artysty wobec ludzi i świata, polegająca na traktowaniu własnej twórczości jako rodzaju intelektualnej gry; przejawia się dystansem wobec konwencji literackich i artystycznych. Mistrzem ironii romantycznej był Juliusz Słowacki (np. w *Beniowskim*)

## K

**katastrofizm** – przecucie nieuchronnej klęski, zagłady i zniszczenia świata; typowy dla literatury przełomu XIX i XX wieku i lat trzydziestych XX wieku

**klasycyzm** – główny prąd w literaturze i sztuce oświecenia, zakładał powrót do kanonów sztuki antycznej, w Polsce rozwijał się od połowy XVIII wieku (we Francji przykładowo od połowy XVII do XVIII wieku) i nazywany był klasycyzmem warszawskim; podstawą teorii literatury i sztuki polskiego klasycyzmu były teorie francuskie i poetyka antyczna; przedstawiciele: Franciszek Zabłocki, Ignacy Krasicki, Stanisław Trembecki, Adam Naruszewicz (patrz – rozdział *Historia Literatury – oświecenie*)

**komedia** – jeden z gatunków dramatu pokazujący zabawne sytuacje i postaci, niekiedy nawet w formie wyjaskrawionej, groteskowej; rodzaje: komedia sytuacyjna, komedia intrygi, komedia charakterów; odmianą jest również komedia muzyczna (wodewil, komedioopera, operetka) oraz improwizowana komedia dell'arte.

**komizm** – kategoria estetyczna; wyróżniamy komizm słowa, sytuacji, postaci

**konceptyzm** – kierunek w literaturze baroku; nazwa pochodzi z języka włoskiego i oznacza wyszukany pomysł; odmianą konceptyzmu jest gongoryzm; konceptyzm w literaturze polega na operowaniu paradoksem, skomplikowanej i zaskakującej grze słów, operowaniu paradoksami, użyciu oryginalnej sentencji, alegorii czy symbolu; przedstawiciele: Mikołaj Sarbiewski, Daniel Naborowski, Jan Andrzej Morsztyn.

**kontrast** – przeciwieństwo w celu uwydatnienia cech, różnic między osobami, sytuacjami, obrazami, stanami; środek typowy dla poezji baroku (np. poezja Jana Andrzeja Morsztyna)

**kontreformacja** – w baroku zwalczanie reformacji i wszystkich nowinek religijnych; nietolerancja dla wyznań innych niż rzymsko-katolickie

**kubizm** – kierunek w sztuce; z francuskiego – kostka, sześcian; powstał w latach 1906–1908 we Francji; prekursorami byli Pablo Picasso i Georges Braque, ale jego elementy dostrzegamy już u Cézanne’a; cechy: spłaszczone kształty, kolaż, różne punkty patrzenia, geometryczność, zniekształcona perspektywa, ukazywanie malowanego obiektu pod różnymi kątami

## L

**lingwizm** – nurt we współczesnej poezji, nad treścią utworu ma dominować forma, wiersz jest tworzywem językowym (Miron Białoszewski, Edward Balcerzan)

**lucyferyzm** – postawa buntu skierowanego otwarcie przeciw Bogu, wypływa z dumy i poczucia niezależności, a także krzywdy oraz chęci posiadania władzy równej boskiej

## M

**manieryzm** – tendencja w sztuce XVI wieku; manieryzm polegał na wyrafinowaniu, wykwincie, dbałości o doskonałość techniczną i formalną; obecny w sztuce włoskiej i francuskiej

**marinizm** – kierunek w literaturze barokowej, nazwa pochodzi od jego twórcy Giambattisty Marina (Włochy); poezja ma zaskakiwać i zadziwiać czytelnika; cechy: niezwykle metafory i zaskakujące porównania, kunsztowność formy, wyszukany, zawyły semantycznie język, bogata stylistyka, skomplikowana wersyfikacja; marinizm dominował w dworskiej poezji miłosnej i erotycznej

**mesjanizm polski** – filozofia polskiego romantyzmu (twórca – Józef Maria Hoene-Wroński), wiara w zbawczą misję Polski wobec innych narodów i w sens jej cierpienia; wiara w powszechną odnowę oblicza świata dzięki cierpieniu narodu-Mesjasza (*Polska Chrystusem narodów*); literacka realizacja: Adam Mickiewicz – *Dziady cz. III (Widzenie księdza Piotra)*, *Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego*.

**mistycyzm** – postawa filozoficzna uznająca możliwość bezpośredniego kontaktu osoby wybranej z Bogiem, duszy ludzkiej z absolutem, możliwość poznania nieznanego, dążenie do zjednoczenia z bóstwem

**mit** – opowieść z pradawnych czasów będąca odbiciem wyobrażeń danej zbiorowości o świecie, zjawiskach przyrody i przeszłości, o powstaniu wszechświata, bogów, człowieka; rodzaje mitów: kosmogoniczne, teogoniczne, bohaterskie; zbiór mitów nazywany jest mitologią

**modernizm** – zespół prądów literackich i artystycznych (tzw. -izmów) w latach 1880–1910 (w Polsce 1890–1918); stworzył typ artysty-cygana, biednego, dumnego, gardzącego filistrami i konwenansami, wielbiącego sztukę; promotorem polskiego modernizmu był Stanisław Przybyszewski

**monolog** – w dramacie ciągła wypowiedź jednego bohatera, będąca autonomiczną całością; monolog daje możliwość poznania przeżyć duchowych i myśli bohatera (np. monolog Hamleta *Być albo nie być*, monolog Konrada tzw. *Wielka Improwizacja*, monolog Kordiana na szczycie Mont Blanc)

**monolog wewnętrzny** – prezentacja toku myśli i przeżyć wewnętrznych bohatera w utworze epickim

**motto** – cytat użyty przez autora przed tekstem utworu lub przed jego kolejnymi fragmentami (np. rozdziałami); pomaga zrozumieć intencje autora, idee zawarte w utworze, często jest kluczem do jego interpretacji

**mowa niezależna (*oratio recta*)** – sposób przekazywania wypowiedzi postaci w utworze narracyjnym, oznaczający składniową niezależność przytaczanej wypowiedzi; słowa bohatera są przytaczane tak, jakby on sam je wypowiadał; widoczne jest to już w samym zapisie, wyraźnym wyodrębnieniu z tekstu partii wypowiedzianych przez bohatera; przejście od narracji do wypowiedzi podkreślają zwroty typu: ***powiedział, zawołał, rzekł, odpowiedział, pomyślał***, po których następuje wyraźne przytoczenie słów bohatera, dialogu itp.

**mowa pozornie zależna** – sposób przytaczania wypowiedzi bohaterów w utworze narracyjnym polegający na zacieraniu granicy między narracją a wypowiedziami postaci; obecność mowy pozornie zależnej poznajemy po: użyciu w toku narracji słów oznaczających mówienie, myślenie, odczuwanie; zmiany stylu fragmentu tekstu będącego mową, myślami bohatera; forma mowy pozornie zależnej pojawia się dopiero w prozie drugiej połowy XIX wieku, przede wszystkim w prozie naturalistów (np. w powieściach Emila Zoli)

**mowa zależna (*oratio obliqua*)** – sposób przytaczania wypowiedzi bohaterów w utworach narracyjnych; polega na całkowitym podporządkowaniu tekstu wypowiedzi, myśli bohaterów tokowi narracji; wypowiedzi te nie są przytaczane, lecz streszczane we własnym języku narratora; w przeciwieństwie do mowy niezależnej w przytoczeniach występuje nie pierwsza, a trzecia osoba, co powoduje stopienie się wypowiedzi postaci z tokiem narracji (często stosowana przez Prusa)

## N

**naturalizm** – kierunek literacki powstały we Francji w drugiej połowie XIX wieku, zapoczątkowany przez Emila Zolę; w Polsce naturalistami byli: Antoni Sygietyński (*Na skalach Calvados*) i Adolf Dygasiński; elementy naturalizmu odnajdujemy w prozie Stefana Żeromskiego (*Zmierzch, Zapomnienie*), Władysława Reymonta (*Chłopi*); cechy: opisywanie środowisk biedoty, ludzi z marginesu społecznego, obłąkanych, brutalność opisów i słownictwa, biologizm, determinizm, antyestetyzm

**neoromantyzm** – kierunek w literaturze i sztuce Młodej Polski; nawiązywanie do ideologii, poetyki, tematyki i symboliki romantyzmu; odkrycie na nowo twórczości romantyków; najwybitniejszym neoromantykiem w literaturze i teatrze był Stanisław Wyspiański, a w malarstwie – Jacek Malczewski

**nietzscheanizm** – określenie związane z filozofią Nietzschego

## O

**oksymoron** – środek stylistyczny polegający na zestawieniu wzajemnie się wykluczających znaczeniowo określeń, np. *blask ciemnieje, ogień krzepnie*

**oniryzm** – technika pisania, obrazowania popularna w XIX i XX wieku; polega na ukazywaniu rzeczywistości i świata, a także przeżyć człowieka na wzór snu; często sięga po koszmar, nierzeczywiste wizje

**orfizm** – kierunek religijny wywodzący się ze starożytnej myśli, a popularny w romantyzmie; zgodnie z legendą twórcą orfizmu był mityczny śpiewak Orfeusz; według orfizmu śmierć jest początkiem prawdziwego życia

**orientalizm** – moda na sztukę i kulturę orientu (Bliskiego i Dalekiego Wschodu), mająca odbicie w literaturze i sztuce; polega na stosowaniu słownictwa, gatunków, tematyki orientalnej; przykłady orientalizmu w polskiej literaturze: *Sonety krymskie* i kasyda *Farys* Adama Mickiewicza, powieść Zygmunta Krasińskiego *Agaj-Han*, powieści poetyckie *Żmija*, *Arab* Juliusza Słowackiego

**osjanizm** – moda na pieśni Osjana, mitologię i kulturę celtycką, zapoczątkowana utworami szkockiego poety Jamesa Macphersona

## P

**parnasizm** – kierunek powstały w literaturze francuskiej w drugiej połowie XIX wieku, w Polsce u schyłku XIX wieku; polegał na nawiązaniu do tradycji antycznej; cechy: erudycja, wysublimowanie stylu, nawiązania do filozofii (poezje Antoniego Langego, III Seria Poezji Kazimierza Przerwy-Tetmajera, obecny jest również w twórczości Wiktora Gomułckiego i Lucjana Rydla)

**peryfraz (omówienie)** – środek stylistyczny polegający na zastąpieniu wyrazu określającego czynność, osobę, przedmiot jego rozbudowanym, metaforycznym opisem, np. w wierszu Adama Mickiewicza *Zima miejska* czynność picia herbaty: *pije z chińskich ziół ciągnione treści*

**poemat dygresyjny** – gatunek powstały w romantyzmie; tok narracji przerywany jest przez osobiste wtrącenia autora (dygresja) na tematy niezwiązane z akcją poematu; łączy partie epickie (narracja i przygody bohatera) z lirycznymi (dygresje); fabuła jest poszarpana,

fragmentaryczna, kompozycja poematu luźna, często otwarta (np. Juliusz Słowacki – *Beniowski*, *Podróż do Ziemi Świętej z Neapolu*, Julian Tuwim – *Kwiaty polskie*)

**poemat heroikomiczny** – gatunek epicki, parodia eposu bohaterskiego; podniosły, patetyczny styl kontrastuje z błahym tematem opowieści; narrator opowiada niby poważnie, ale dąży do ośmieszenia sytuacji i bohaterów poematu (np. Ignacy Krasicki – *Monachomachia*)

**powieść epistolarna** – powieść w formie listów; gatunek charakterystyczny dla literatury XVIII i początku XIX wieku (Johan Wolfgang Goethe – *Cierpienia młodego Wertera*)

**powieść poetycka** – gatunek stworzony przez lorda Byrona i Waltera Scotta; gatunek synkretyczny posiadający cechy liryki i epiki o niespójnej fabule, urywanych wątkach, zakłóconej chronologii zdarzeń, z tajemniczym byronicznym bohaterem, o którym wiemy niewiele, nawet często nie znamy jego prawdziwego imienia, wiemy o nim tyle, na ile on sam pozwala; cechy: groza, dramatyzm zdarzeń, tajemniczość, subiektywizm opowiadania, nowy typ narracji i narratora (zwraca się on bezpośrednio do czytelnika), często orientalizm, motywy: walka o wolność, nieszczęśliwa miłość, samotność, bunt, spowiedź i śmierć głównego bohatera

**praca u podstaw, praca organiczna** – ideały i hasła pozytywistów polskich, **praca u podstaw** oznaczała pracę nad oświatą najniższych warstw społecznych (chłopów i robotników), a **praca organiczna** rozumiana była jako traktowanie państwa, społeczeństwa jako organicznej całości, aby prawidłowo funkcjonowała, każdy jej „organ” musi być zdrowy

**profetyzm** – wiara w posłannictwo dane jednostce wybranej przez Boga

**prometeizm** – postawa wywodząca się od mitycznego Prometeusza; polega na buncie przeciw Bogu (bogom) w imię wielkich idei

## R

**rebarbaryzacja** – powrót do czasów sprzed chrześcijaństwa, fascynacja mitologiami: słowiańską i germańską, kult dawnych bóstw i bohaterów; szukanie tematów literackich i źródła natchnienia w mitycznej, „barbarzyńskiej” przeszłości

**regionalizm** – dążenie do podkreślania w literaturze związku z konkretnym regionem geograficznym, jego obyczajem, kulturą, dialektem, krajobrazem (np. Teofil Lenartowicz – *Mazowsze*, Kazimierz Przerwa Tetmajer – *Podhale*, Adam Mickiewicz – *Wileńszczyzna*)

**reformacja** – ruch odnowy w kościele katolickim zapoczątkowany w epoce renesansu; jednocześnie ważny nurt epoki; **główne kierunki**: husytyzm, kalwinizm, arianizm, luteranizm



## S

**sarmatyzm (Polska)** – całokształt kultury szlacheckiej w XVII- i XVIII-wiecznej Polsce, nazwa pochodzi od wyobrażeń szlachty o pochodzeniu od starożytnego plemienia Sarmatów

**satyra** – gatunek literacki ukształtowany już w starożytności; posługujący się parodią, groteską, ośmieszający postawy, zachowania przeciwników politycznych

**scholastyka** – teologia i filozofia, a jednocześnie metoda nauczania średniowiecza wykładana na wszystkich uniwersytetach Europy między XI a XV wiekiem; cechy: hierarchia pism, dyscyplina w rozumowaniu, monotonia powtarzanych formuł, przywiązanie do autorytetów kościoła, racjonalne objaśnianie prawd wiary, przeplatanie własnych pism cytatami; w renesansie termin scholastyka był kojarzony negatywnie

**secesja** – kierunek w sztuce modernizmu; nazwa powstała wśród artystów niemieckich i austriackich, którzy wypowiedzieli walkę akademizmowi; cechy: styl dekoracyjny, płaskość, ludowość, motywy kwiatowe, mocna kolorystyka, koncepcja czystej sztuki

**sensualizm** – poznanie świata za pomocą zmysłów

**sentymalizm** – nurt w literaturze i sztuce oświecenia; cechy: czułość, powrót do natury, mówienie o uczuciach, pokazywanie bohaterów – najczęściej pasterzy i pasterek – na tle przyrody; ulubiony gatunek: sielanka; tematyka miłosna

**socrealizm (realizm socjalistyczny)** – kierunek w literaturze i sztuce powstały w ZSRR, w Polsce obowiązujący po 1949 roku; cechy: literatura i sztuka podporządkowana jedynej ideologii socjalistycznej, filozofii marksistowsko-leninowskiej, służąca celom wskazanym przez partię komunistyczną; gatunki literackie: powieść socrealistyczna, powieść produkcyjna, poezja agitacyjna

**surrealizm (nadrealizm)** – prąd w dwudziestoleciu międzywojennym; założenia: negacja konwencji, wyzwolenie sztuki od racjonalizmu, oniryzm, psychologizm (odwołanie się do psychoanalizy Freuda), postawa pasywna, pismo autentyczne wypływające z podświadomości, oryginalność

**symbolizm** – prąd literacki przynależny do modernizmu, powstały pod koniec XIX wieku (lata 80.) we Francji i Belgii; w literaturze polskiej dominował symbolizm narodowy

**synestezja** – przedstawianie doznań właściwych jednemu zmysłowi w kategoriach wrażeń odbieranych innym zmysłem, np. wrażenia słuchowe za pomocą wrażenia wzroku, np. jasny dźwięk, ciemne tony; synestezja polega również na łączeniu w całość różnych doznań zmysłowych. Zabieg typowy dla literatury modernistycznej

## T

**topos** – stały motyw, obraz, sposób wysławiania się utrwalony w kulturze i literaturze europejskiej

**tragizm** – kategoria estetyczna przynależna tragedii; uwikłanie bohatera w nierozwiązywalny konflikt, między dwoma równorzędnymi racjami, przy czym każdy wybór kończy się dla niego katastrofą

**turpizm** – poezja brzydoty, epatowanie w literaturze obrazami śmierci, kalectwa, brzydoty fizycznej, brzydoty otoczenia (Stanisław Grochowiak)

**tyrteizm** – zaangażowanie poety w walkę o wolność; poezja tyrtejska – poezja patriotyczna, zaangażowana, niepodległościowa; nazwa wywodzi się od spartańskiego poety Tyrteusza, twórcy bojowych elegii

## U

**utilitaryzm** – inaczej użyteczność literatury, sztuki; jej rola służebna wobec społeczeństwa, polityki, oświaty

## V

**vanitas (marność)** – motyw popularny w literaturze i sztuce baroku, zaczerpnięty z myśli przewodniej *Księgi Koheleta*: *vanitas vanitatum et omnia vanitas (marność nad marnościami i wszystko marność)*; fascynacja śmiercią, rozkładem, przemijaniem (poezja Mikołaja Sępa-Szarzyńskiego, Daniela Naborowskiego)

## W

**wallenrodyzm** – postawa polegająca na walce za wolność za pomocą podstępu i spisku, wbrew etyce; od przybranego nazwiska bohatera powieści poetyckiej Adama Mickiewicza *Konrad Wallenrod*

**Weltschmerz** – niem. *ból świata, ból istnienia*, termin oznaczający ból związany z ludzką egzystencją, z niemożnością znalezienia sobie miejsca w świecie przez wybitną, wrażliwą jednostkę (termin związany z epokami Burzy i naporu i z romantyzmem: Werter, Kordian, Gustaw)

**weryzm** – skrajny naturalizm, cecha literatury dokumentarnej, np. Zofia Nałkowska – *Medaliony*, Gustaw Herling-Grudziński *Inny świat*